

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे स्वरूप

* प्रस्तावना :-

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा अर्थ जाणून घेताना जगतिक राजकारण, अर्थकारण, विविध राजातील सामाजिक व आर्थिक स्थिती, औद्योगिक परिस्थिती, विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा विकास याबाबतचे महत्त्व विचारात घ्यावे लागते. आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे महत्त्व खऱ्या अर्थाने दुसऱ्या महायुद्धानंतर जास्त झालेले आहे. तरीही प्राचीन काळापासून मध्ययुगीन काळापर्यंतच्या प्रवाहात चळवळीपर्यंत व आजपर्यंत देखील याचा विचार झाला आहे. खऱ्या अर्थाने प्रवाहात चळवळी म्हणजे किंवा मध्ययुगाच्या समाप्तीनंतर आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा खऱ्या अर्थाने महत्त्व प्राप्त झाले आहे. फ्रेंच, ऑस्ट्रियन व ग्रासरख्या राजकीय विचारवंतांनी नगरराज्यांच्या प्रकारचे संबंध कालांतराने स्पष्ट केले आहे. आंतरराष्ट्रीय राजकारण हा शब्दप्रयोग नैवमी वेथिंग या विचारवंतांचे केला. 1950 नंतर या विषयाच्या अभ्यासात गती मिळू लागली. स्वतंत्र राजशाखा निर्माण झाली. सध्याच्या अ परिस्थितीत आंतरराष्ट्रीय व्यापक प्रमाणात बळकट होत आहेत. न्यूवा गोष्टी जाऊन नव्या संकल्पनांचा विकास होत आहे. साम्राज्यवाद, वलाहवाद यांच्या धर्मातून साम्यवाद ही संकल्पना येऊ लागली आहे. जगत नुमी अर्थव्यवस्था जाऊन नवीन मुक्त अर्थव्यवस्था नववसाहनवादाच्या रूपात जन्माला येत आहे. माहिती तंत्रज्ञान व जैविक तंत्रज्ञान या क्षेत्रात झालेली प्रगती चाचणी पाणिगाम, आंतरराष्ट्रीय राजकारणावर झालेला प्रभाव आणि याबरोबरच जगतिक दृष्टीनवादा संकल्पना आणव्यासत आंतरराष्ट्रीय राजकारणात गती होत आहे.

* आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची व्याख्या :-

① सुच. जे. मॉर्गन :- राजशाखातील समीसाठी चाललेला संघर्ष आणि समीचा वापर म्हणजे आंतरराष्ट्रीय राजकारण होय.

② वॉल्फसन :- राजशाखातील परस्परसंबंध विहाय किंवा कुठल्या सुधारण्यास कारणीभूत ठरणाऱ्या परिस्थिती आणि संघर्षा यांचा अभ्यास म्हणजे आंतरराष्ट्रीय राजकारण होय.

* आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे स्वरूप :-
आंतरराष्ट्रीय राजकारणात कावेजच्या कालखंडात परिवर्तन झालेले विद्युत येते. यामध्ये प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक काळखंड असून फरक केला तरून प्राचीन काळात दृढता-वळणाच्या साधनांचा अभाव होता. यामुळे त्याचे स्वरूप प्रादेशिक होते.

उदा. अथेन्स, स्पार्टा, रोम या नगरराज्यांचा संबंध राज्य प्रेशातून नगरराज्यारति होता. मध्ययुगाच्या समाप्तीनंतर युरोपीय

औद्योगिक क्रांतीचा सुरवात झाली त्यावेळी लोकशाहीत जागृती होऊन उदारमतवाद, समाजवाद, लोकशाही या संकल्पना पुढे आल्या. औद्योगिक क्रांतीमुळे उत्पादनात प्रचंड वाढ झाली. कच्चा माल मिळविणे व त्यातून पक्का माल विकणे यासाठी बाजारपेठा काढून घेणे व त्यातून साम्राज्यवाद, वसाहतवाद यांचा उदय झाला. त्याची परिणती लक्षात घेता स्वदेशी होऊन 20 व्या शतकाच्या पूर्वार्धात गेज महायुद्धे झाली. यामधून आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे स्वतंत्र स्वरूप होऊन आंतरराष्ट्रीय राजकारणात सादशावादी व समाजवादी वास्तववाद हे दोन सिध्दांत पुढे आले. यामध्ये सादशावादी विचारांवक पहिल्या व दुसऱ्या महायुद्धात अं जास्त भर देण्यात आला. आंतरराष्ट्रीय राजकारणात राजनय, विधेधानिती, युद्धनीती, लष्करी डावपेच, प्रादेशिक कराव, औद्योगिक राजकारण याक अनुसरून राष्ट्रीय हित कसे जोपासले जावे याचा विचार होऊ लागला. आंतरराष्ट्रीय राजकारणात भाषणा वेवाच्या राशिय हितसाठी प्रयत्न केले जातात असा अर्थ होतो. आंतरराष्ट्रीय राजकारणात पुढील दृष्टीकोन समोवेवा केला जातो

1) स्वतंत्र राष्ट्रांच्या संख्येने सातत्या वाढ होई -

काखेवपर्यंत आंतरराष्ट्रीय राजकारण म्हणजे युरोपियन आत्तेचे राजकारण समजले जात होते. 1950 च्या सुमारास साम्राज्यवाद वसाहतवाद यांचा अंत स्फाट्याने झाल्यामुळे नवीन सार्वभौम राष्ट्रे उदयास आली. याचा परिणाम युरोपियन राष्ट्रांचे महत्त्व कमी झाले व आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे क्षेत्र व्यापक होऊन ते साऱ्या जगभर पसरले. लॅटिन अमेरिका, आफ्रिका, आशिया खंडातील नवराष्ट्रांसमवेद शैक्षणिक, संरक्षण, आर्थिक, प्रशासकीय व सांस्कृतिक प्रश्न सोडविण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजे ठरले व त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय राजकारणात अंतरराष्ट्रीय स्वरूप प्राप्त झाले

2) लोकशाही व्यवस्थांचा उदय -

लोकशाहीच्या उदयामुळे परराष्ट्र धोरण निश्चिंत करणाऱ्या व्यक्तीत बदल झाला. पूर्वी परराष्ट्र धोरण निश्चिंत करणे हे काम राजा अथवा राजपुत्रे मंत्रिमंडळ करत असे. पण लोकशाही व्यवस्थेमुळे निवडून आलेल्या निवडून घेतल्या लोकाना महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले व अनेक क्षेत्रात विकसित असो त्यात जागतिक शांतता, आंतरराष्ट्रीय न्याय, मि. शरणीकरण, जागतिक संघटना यामध्ये जगभर आशा

भाकोस) यांचा विचार करणे हमप्रधान ठरते. त्यामुळे पूर्वीचे राजका-
रण आणि आजचे जागतिक राजकारण यात निम्निले बदल
झाले आहे

3) तेजराजाचा विकास

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे स्वरूप
बदलण्याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे तेजराजाच्या क्षेत्रात झालेली
क्रांती हीच. 18 व 19 व्या शतकात युरोपात औद्योगिक क्रांती
झाली. पुढे 20 व्या शतकात विज्ञान व तेजराजात प्रगती झाली
याचा परिणाम युद्ध तेजराजात ~~झाले~~ झाले. अक्षय्य बदल
हीतून त्याचा परिणाम जागतिक राजकारणावर मोठा प्रभाव पडला.
पाणबुड्या, जेटविमाने, लष्, मध्यम व आंतरराष्ट्रीय क्षेत्राचे
यामुळे जागतिक राजकारणाच्या स्वरूपाचे लक्ष बदलले गेले.
जगात आज प्रत्येक राष्ट्र अस्वरूप निमित्ताच्या मागे लागले आहे
त्याचाली परिणाम आंतरराष्ट्रीय राजकारणावर झाले आहे. अमेरिकेकडे
काळात संयोजक, माहिती-तेजराज व जैविक तेजराज यामध्ये
मोठी क्रांती झाली आहे ज्या वेशावे या क्षेत्रात यश संपादन
केले आहे. तो हेच जागतिक राजकारणात महत्त्वाचे स्थान
मिळवतात दिसू आहे.

4) आंतरराष्ट्रीय संबंधांचा उदय :-

आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या फारशी
किंवा स्वर्धेमुळे जागतिक शांतता होण्यात आली आहे जगात
शांतता राखण्यासाठी कुलया महायुद्धानंतर युनोसारख्या
जागतिक संघटनांचा उदय झाला. युनोची सर्व उद्दिष्ट्ये
सादरवादावर आधारित आहेत. सामूहिक सुरक्षितता हे युनोचे
महत्त्वाचे उद्दिष्ट आहे. पहिल्या व कुलया महायुद्धाने झालेली
मानव व विनाशाली मुळे प्रत्येक वाढत्या विदेशनितीमध्ये शांतता
प्रस्थापित करण्यावर भर देण्यात आला. 1945 पूर्वी दोन देशात
संबंध मिरवण्यासाठी युद्धानेचा वापर केला जात असे. पण
आज जागतिक संघटनेच्या माध्यमातून हे संबंध मिरवण्यासाठी
शांततामय मार्गाचा अवलंब केला जातो.

5) आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासपध्दतीमधील बदल :-

सुरक्षेसाठीच्या काळात
काळात आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यास पध्दतीमधील बदल होण्याचे
माधुनिक काळात निमित्त, प्रत्यक्ष, परिसर, धर्मसाधन या
पध्दती अभ्यास केला जाऊन निमित्त मांडले जाते.

* आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची व्याप्ती :-

पहिल्या महायुद्धाच्या

काळात आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या इच्छासिद्धी सुरवातीच्या काळात दुसऱ्या महायुद्धातून या विचारांच्या आधारावरील व्याप्ती निरविरत करवलीची गरज भासू लागली. आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची व्याप्ती पुढील मुद्द्यांच्या माध्यमातून स्पष्ट करता येईल.

① राष्ट्र-राज्य पध्दती →

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची सुरवात राष्ट्रराज्य पध्दतीपासून झाली आहे. राष्ट्रराज्य पध्दतीचे प्रत्येक राज्य आपल्या हितसंबंधांचे रक्षण व संरक्षण करिते असते. त्यामुळे प्रत्येक राज्य दुसऱ्या राज्यास समान महत्त्व देत नाही. आर्थिक, लष्करी सामर्थ्य, भौगोलिक स्थान आदी घटकांमुळे व राज्यांमुळे होणाऱ्या कृतीमुळे आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे पाहता अगूढही वाहाराहोवू शकतात व भौगोलिक घटनांचा प्रभाव निश्चय येतो.

② सहकार्य व संबंधांचे संबंध →

हेन सार्वभौम राज्यांमधील संबंध हे गुंतागुंतीचे असतात. त्यांमध्ये भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, अ-राजकीय, लष्करी इ-घटकांचा प्रभाव असतो. त्यामुळे जगाच्या इतिहासाकडे पाहता आंतरराष्ट्रीय राज्यांमधील सहकार्याच्या संबंधांपेक्षा संबंध व राजकारणाचा भाग अधिक असतो आणि या दोन्ही प्रकारच्या संबंधांचे अध्ययन आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची व्याप्ती या रीतद्वारेच केला जातो.

③ सामाज्य व राजनैतिक इतिहास :-

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे अध्ययन इतिहासाच्या अंतर्गत केले जायचे त्यातून आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची वास्तववादी व वर्तनवादी इतिहासातून याचे अध्ययन केले जाऊ लागले पण सध्याच्या काळात आंतरराष्ट्रीय राजकारणाकडे पाहता अगूढही वाहाराहोवू शकतात व भौगोलिक घटनांचा प्रभाव सामाज्याचे निश्चय येतो. अजूनच वाहाराहोवू शकतात संबंधांचा राजनैतिक इतिहास आंतरराष्ट्रीय राजकारणापासून विभक्त करणे अशक्य आहे.

④ समाप्ती :-

आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची परिभाषित झालेले वाढीपैकी हे आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची मूलकिल्ली आहे.

राष्ट्रीयसत्ता वृद्धीगत कारणे हे प्रत्येक राज्याच्या विदेशनितीचे उद्दिष्ट असते. म्हणून आंतरराष्ट्रीय राजकारणात एक प्रकारचा समासबंध पیدून येतो. त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय संबंध सल्लोख्याचे न वाहता त्यामध्ये समासबंधाचा अर्थ प्राप्त होतो. संधीचा भाग जाताना हिंदू जागती आहे. समासबद्ध व समासबद्ध निरंतरता यांचे अध्ययन व मूल्यमापन आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या व्याप्तीमध्ये होत असते.

५) आंतरराष्ट्रीय संबंधांचा व कायदा -

संयुक्त राष्ट्र संघ हि जागतिक पातळीवरील कार्य करणारी व्यापक संघटना आहे. याशिवाय नारो, सीरो, सेन्टो, सार्क, अरबलीग इ. संघटनाही जागतिक स्तरावर निर्माण झाल्या आहे. त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अन्वयात व्याप्तीत यांचा समावेश केला जातो.

६) राष्ट्रीय हित व विदेशनिती -

आंतरराष्ट्रीय राजकारणात विदेशनितीम अन्वयसाधारण महत्त्व आहे. प्रत्येक राज्याच्या परराष्ट्र कारणाचा राष्ट्रीय हित हाच मुख्य साधारण असतो. आपले राष्ट्रीय हित इतर राष्ट्रांच्या हिताने जुळवून घेणे यामधूनच विदेशनिती जन्म होत असते. सार्वभौम देशाची विदेशनिती विशेषतः धोरणाद्वारे निश्चित होत असते. विदेशनितीच्या धोरणावरूनच राष्ट्रांच्या अन्वयमत्तये क्षेत्र कोणते व संधीचे क्षेत्र कोणते हे स्पष्ट होत. यावरूनच आंतरराष्ट्रीय राजकारणात त्या देशाचे स्थान निश्चित होत असते.

७) युद्ध व शांतता

प्राचीन काळापासून आज अखेरपर्यंत युद्ध सुरूच आहे. विचारप्रणाली आणि कूलगतवाद हे युद्ध युद्धासाठी कारणीभूत ठरतात. युद्धातूनच अथवा युद्धापूर्वी तह, शांतता, फवार यासारख्या शांतता स्थापन करण्याच्या संधी युद्धापूर्वीपासून यातूनच येतात. युद्ध व शांतता यांचा संबंध मानव तसेच राष्ट्रांशी जोडला असल्यामुळे आंतरराष्ट्रीय राजकारणात युद्ध व शांतता यांचा महत्त्व आहे.

८) राष्ट्रवाद, वसाहनवाद व सामूहिकवाद -

या निष्पत्तीत सैकल्यांचा उदय युरोपात झाला. युरोपियन राष्ट्रांच्या वसाहती आफ्रिका व आशिया खंडात विभागल्या गेल्या होत्या. इतर महायुद्धात आशिया व आफ्रिका खंडात राष्ट्रवादाचा उदय झाला.

परिणामी युरोपियन साम्राज्यवाद व वसाहतवाद यांचा अंश साधून त्यामुळे नवीन राष्ट्रे उदयास आली. त्यांच्या सांघिक, सामाजिक व राजकीय विकालोत्साही प्रयत्न झाले याचा अन्वय आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या व्याप्तीत केला जातो.

(१) लोकराी डावपेच :-

राष्ट्रीय सुरक्षेसाठी केलेले क्वार डुलच्या महायुद्धान्त होत्या वरुळे व मिगराळु यांची परम्प्रा सांठोळी युती यामधील लोकराी डावपेच यामध्ये आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या बराचसा अंश सामावलेल्ल आहे. डुलच्या महायुद्धानंतर जग रोन विचारसरणीत विभागले गेले आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारणात जीराणू यालागी मिळाळी. नारी, तिरो, वासा यालारुळे कराय होकरा लोकराी डावपेच भावले जाळ लागले त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय राजकारणाची व्याप्ती विस्तारीत गेली.

(२) निःरासुकीकरण व रासुगिपेाणः :-

डुलच्या महायुद्धानंतर अवरुळे व झेपणाळु येांच्या वाडत्या विनाशकारी क्षमतेमुळे निःरासुकीकरण ही काळची गरज ठरली आहे. याबद्दलक संयुक्त राष्ट्रसंघ व त्याबाहेरुलीक चर्चा व विचारविनिमय सुरळ झाले. व अवरुळीच्या वापुव शीगागी वावव्यासाळी करावळ असे कावाळु विचारवेग करीणू काळु. कळुसु, झेपणाळु वरुळी, जेविकवाडवकी यामधुळी वाळगिपेाणू झाले पाळिजे असे विचारवेगाचे अंग लुळ ठरले काळु. यामध्येच धुळ माणव जाणुपे हीन सांभावलेले काळु हेसक जगाने मानु केले आहे.

* आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे महत्त्व :-

आज लकविषयाच्या शाकान आंतरराष्ट्रीय राजकारण हा विषय अत्यंत महत्त्वपूर्ण आणि सावरुळक विषय म्हणुन अंघ्यासल जाळ आहे.

शाड्यांच्या राजकीय, सामाजिक, सांघिक, सांस्कृतीक अराड वरुळ संबेधाचा वसविस्तारपणे अन्वय केळ जातो.

- (१) आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या संबेधाच्या अंघ्यासलमुळे आंतरराष्ट्रीय झेगातील राड्यांचे परम्प्रा संबेध समजुळ येताण.
- (२) आंतरराष्ट्रीय समस्यांचे आकाळुण होळुन त्या वसमस्यांची निवारण करव्यासाळी मार्गदर्शन व दिशा मिळु शकते.
- (३) आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या अंघ्यासलमुळे विविध राड्यांची विवेक्षानिती समजुळ येते.

५. आंतरराष्ट्रीय हंगाम चाललेली आस्था जर्मिनिचि स्पर्धा; शलाकाचे साडे धारण करणारी बाहे, शालाज नियंत्रण, डावडो, खांची निर्मिती; शोषाचि ह. बाबती माहिती जाणूण वेव्यासति आंतरराष्ट्रीय संबंधाचि अस्थाप उपयुक्त ठरतो.

६. जागतिक अर्थकारणाचि, व्यापाराचि आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचि हंगारा परिणाम जाणूण वेव्यासति आंतरराष्ट्रीय संबंधाचि अस्थाप उपयुक्त व आवश्यक आहे.

७. नवीन विश्वरचना समजून वेव्यासति आंतरराष्ट्रीय संबंधाचि अस्थाप अधिक उपयुक्त ठरतो.

* आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचि आदर्शवादि लिखांत

नेतिक मूल्यांची ठेवण, चांगले आचरण, चांगले विचार, नेतिकता यांचा उद्बोध जे विचारवंत करत होते. त्या विचारवंतांची आदर्शवादि राजकीय लिखांत मांडला. १९५० पूर्वी आदर्शवादि राजकीय लिखांत आस्तित्वात होता. २०व्या शतकाचि प्रारंभापासून १९५० पर्यंत आदर्शवादि राजकीय लिखांत आस्तित्वात होता.

हा लिखांत कल्पनात्मक, व्यपनरंजन झालेला विधून येते आदर्शवादि लिखांताला कुलचा महायुद्धांतून धक्का बसला व त्यानंतर हा लिखांत हळूहळू मागे पडत गेला.

या लिखांताचि क्विकान गेल्यात. बाह्यराष्ट्रोमध्ये युद्ध होणार नाही. युद्ध संपुष्टात येईल. कायदा आणि सुव्यवस्था असलेली राज्ये आस्तित्वात येतील. जागतिक शांतता आदर्शवादि लिखांतामुळे प्रस्थापित होईल तसेच नेतिक मूल्यांची शिकवण हा लिखांत वेता. अने आदर्शवादि लिखांताचि पुरस्कार करणाऱ्या विचारवंतांचे मत होते. हा लिखांत खूपच आदर्शात्मक स्वरूपाचि असल्याने ती मागे पडत गेला व त्यानंतर १९५० तध्ये वास्तववादि लिखांताचि उदय साला.

अमावादी किंवा वास्तववादी हकीकोनाचि पूर्णतः विरोधी असा हकीकोन म्हणजे आदर्शवादि हकीकोन होय. आदर्शवादि विचारसरणी विकासात्मक प्रगती आणि मनुष्यातील चांगले गुण यावर विश्वास ठेवणारी असून निला अशी समाजव्यवस्था अपेक्षित आहे की ज्यात संबंधांक मुळीच स्थान नसेल. जर हक्काच्यावेळी संबंध निर्माण झालाच तर विवेक, ज्ञान, सहिष्णुता व सामाजिक संस्था यांच्या आधारावर ती सोडविली जावा यावर आदर्शवाद भर वेता. परिणत महायुद्धानंतर अमेरिकेचें तात्काळीन अध्यक्ष विल्सन यांनी आंतरराष्ट्रीय संबंधांत सुव्यवस्था निर्माण करव्यासाठी १९१८ मी कार्यक्रम

भाईन तसेच राष्ट्रवाद्याच्या स्थापनेतून आदर्शवाद प्रस्थापित करव्याचा प्रयत्न केला.

* आदर्शवादी राजकीय सिध्दांताची वैशिष्ट्ये

(1) संबंधविरहित समाजव्यवस्था :- ज्यावेळी राष्ट्र नेमिकतेला महत्त्व देतील तेव्हा ती संबंधविरहित असतील व अशा राष्ट्रांत संबंधविरहित समाजव्यवस्था विकसित किंवा आढळण येते. त्यामुळे समाजात समानता प्रस्थापित होऊन ठावे राष्ट्र आदर्शवादी राष्ट्र म्हणून जागतिक मिकाविज्ञान विकसित.

(2) सहिष्णुता :- राष्ट्रांमधील सल्लोसणी संबंध सुरु असलेला आपणाला त्रिभूत येतो. हा संबंध शांततेच्या भागाने निवासव्याचा प्रयत्न केला जावा. विवेकाने संबंधांविषय प्रश्न तसेच वाक्यात. विवेक व ज्ञान यांचा वापर करण संबंध निवारव्याचा प्रयत्न केल्यास सहिष्णुतेच्या साधारे संबंध निवारण करण येतो असे या सिध्दांताचे मत आहे.

(3) समवेतता :- युद्ध अनावश्यक - आदर्शवादी विचारवंत युद्धाला कडाडून विरोध करण. युद्धामुळे मानवी जीवित होरपळून निघते. ~~हे~~ सर्व राष्ट्रांचे सहकार्य होऊन राजकीय इच्छाशक्तीच्या साधारे युद्धविरहित समाज निर्माण केला पाहिजे, असे आदर्शवाद्यांचे मत आहे.

(4) आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील कायद्यांचा मानव :- आगी आंतरराष्ट्रीय शांतता प्रस्थापित करव्याचा प्रयत्न राष्ट्राने आंतरराष्ट्रीय कायद्यांचे पालन केले पाहिजे.

(5) हुकुमशाहीला विरोध - आदर्शवाद्यांनी हुकुमशाही प्रवृत्तीला विरोध करण ती समूह नष्ट साठी पाहिजे असा आग्रह धरून. कारण हुकुमशाहीमुळे आंतरराष्ट्रीय शांतता व सुरक्षितता धोक्यात येते. हुकुमशाही विरुद्ध लोकशाही असा संबंध पारंपरिक आहे.

(6) निःशस्त्रीकरण - शांतताळ संघर्षामुळे जागतिक युद्धाचा धोका वाढतो. नवी विवस्वत करव्याची अमेरकतर निःशस्त्रीकरणाला प्रयत्न नाही असे आदर्शवाद्यांचे मत आहे.

७) आधारभूत संघटनांची निर्मिती :-

आंतरराष्ट्रीय राजकारणात शांतता स्थापन करण्यात अठिंसातक पायावर संघटनांची निर्मिती केली पाहिजे. या संघटना आंतरराष्ट्रीय प्रगत चर्चात्मक, शांततेचा भागाने सोडविण्याकरीता भर देतात.

श्रीसंघाने व्यक्तींच्या योग्यतेनेच अथवा वेळी व्यक्ती निःस्वार्थी व परोपकारी आहे या आधारावर आस्थावादी लिखाणाची मांडणी करण्यात आली.

* आस्थावादी लिखाणाचे मूल्यमापन :-

आस्थावादी लिखाणावर पुढील आक्षेप होऊन जाताने.

- १) आस्थावादी लिखाणात जी तत्वे, मूल्ये लागू पाहिलेली आहेत ती प्रत्यक्षात घेणे कठीण.
- २) ~~आस्थावादी~~ राष्ट्र वाढविण्यात सर्वोच्च स्थान देणारे. त्यामुळे तेथे आस्थावादी तिकापयोगी ठरता.
- ३) जगात शानतीची निर्मिती होणे ही अन्यवर्गाचे संकल्पनावाजी.
- ४) आस्थावादी लिखाणातील नैतिक तत्वांचा आधावे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रश्न, समस्या तसेच शक्यता नाहीत.
- ५) आस्थावादी लिखाणातील लक्षात घ्यावे कुठल्या महायुद्धातून युद्ध ही आंतरराष्ट्रीय संघटना स्थापन होऊनही आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील ताणतणाव, संघर्ष कमी झालेले नाहीत त्यामुळे या लिखाणाचा फायदा स्पष्ट होत नाही.

अशाप्रकारे आंतरराष्ट्रीय संघटनांचा आस्थावादी लिखाणावर आक्षेप होऊन आसले तरी आंतरराष्ट्रीय राजकारण हे मूल्यनिर्देशक असून वाकत नाही. आंतरराष्ट्रीय शांततेसाठी शांतता, वेळुग, लक्षणा, शांतता या मूल्यांचे महत्त्व विरक्त आहे.

भांतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या वास्तववादी सिद्धांत (Realistic Theory of International Politics)

भांतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या वास्तववादी सिद्धांतात सत्तेचा हकीकत असलेली लक्षात घेतले जाते. कारण या सिद्धांताने सत्ता या शब्दाचा अधिक महत्त्व दिले आहे. भांतरराष्ट्रीय संबंधात सत्तेचा महत्त्व ठेवून सत्तेचा वापर प्रत्यक्षाने कसा केला जातो. या संबंधीचे विवेचन वास्तववादी सिद्धांताने सादर केले आहे. या सिद्धांताच्या लिखाणापूर्वी सत्तेच्या हकीकतावर अनेक लेखकांनी लिखाण केले आहे. यात हाइन्क नित्से, काउफमन, फ्रीड्रिच, हेरॉल्ड लॉसेवेल इ. लेखकांचा प्रामुख्याने उल्लेख करावा लागतो. परंतु या सर्व लेखकांमध्ये मॉर्गेंथॉ यांनी 'Politics Among Nations' या ग्रंथात वास्तववादी सिद्धांताचे उत्कृष्ट प्रतिपादन केले आहे. त्यामुळे भांतरराष्ट्रीय राजकारणात वास्तववादी हकीकताचे पद्धतशीर प्रतिपादन करण्याचे श्रेय लेखक मॉर्गेंथॉ यांना दिले जाते.

* मॉर्गेंथॉ यांनी वास्तववादी सिद्धांताची सहा मूलतत्वे सांगितली आहेत ती पुढीलप्रमाणे :-

① भांतरराष्ट्रीय राजकारणाचे वास्तविक नियमांद्वारे नियंत्रण :-

सामान्य सामान्य नियमांप्रमाणे राजकारणदेखील काही स्थूल नियमांद्वारे नियंत्रण होणे हासत. भांतरराष्ट्रीय समाजाच्या राजकीय व्यवहाराची माहिती प्राप्त करण्यासाठी किंवा त्यात सुधारणा करण्यासाठी प्रथम या नियमांचे ज्ञान प्राप्त करणे आवश्यक आहे. हे नियम कोणत्याही नैतिक नियमांद्वारे नियंत्रित होत नसतात. वास्तववादी सिद्धांताने सत्तेच्या वास्तविक मानतांना बुद्धीवादाच्या अनुभवांनी यांना राजकीय सिद्धांताचे साधन मानतात.

② राष्ट्रीय हित साध्य करण्यात शक्तीचा उपयोग करणे :-

मॉर्गेंथॉ यांच्या मते, राष्ट्रीय हिताने प्राप्तीसाठी सत्तेचा वापर केला जातो. नैतिकतेचा साधन न घेता राष्ट्रीय हित साध्य करण्यासाठी काय केले पाहिजे, हे शब्द वास्तववादी या शब्दाचा उदाहरण म्हणून या शिक्कांकित केला जातो. वास्तववादी विचारवंत बुद्ध राष्ट्रीय हित व शक्तीद्वारे त्याचा प्रसार हे भांतरराष्ट्रीय राजकारणाचे प्रमुख तत्त्व मानतात.

③ परिस्थितीच्या संदर्भात राष्ट्रीय हिताने विचारणे :-

राष्ट्रीय हित हेच भांतरराष्ट्रीय राजकारणाचे उद्दिष्ट आहे व शक्तीद्वारे

भाषारित राष्ट्रीय हिताला कोणत्याही शाश्वत नियमांचे बंधन नसते. बदलत्या परिस्थितीनुसार राष्ट्रीय हिताचा विचार करणे व त्यानुसार शक्तीचा उपयोग करणे आवश्यक ठरते.

4) राजकीय कृतमिध्ये नैतिकतेला गौण स्थान :-

नैतिकता या तत्वाबाबत वास्तववाद्यांचा प्रखर विरोध नाही. तरीही नैतिक सिद्धांताने राज्याचे धोरण ठरविताना भाषारण म्हणून मान्य करणे त्यांना मान्य नाही. नैतिक सिद्धांताचे राजकीय व्यवहारानु शोडेबहुत महत्त्व जरूब आहे; परंतु त्यासाठी देश, काळ, परिस्थितीनुसार त्यांचे स्वरूप ठरत असते. वास्तववादी छेवक/विचारवंत राजकारणातु विवेक व बुद्धीने अधिक महत्त्व देतात.

5) राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय सामान्य नैतिक नियमानुपयक्ता :-

वस्तु-
वारी कोणत्याही राष्ट्राच्या नैतिक इच्छा, साक्षात् व जगाला नियमित करणाऱ्या नैतिक नियमांमध्ये समन्वय स्थापन करितु नाहीत. तेन्हीच नियम पृथक असताना ससे वास्तववादी सिद्धांताचे प्रतिपादन आहे.

6) राजकीय विचारांची खेळता :-

वास्तववादी विचारवंत राजकीय क्षेत्राची स्वायत्तता मान्य करतात. राष्ट्रीय हित साध्य करण्यातु राजकीय उपभोगावर भर दिला जातो. वास्तववादी सिद्धांतानु राजकीय विचारांतु प्राधान्य दिले जाते. म्हणून वास्तववादी आंतरराष्ट्रीय राजकारणाबाबत वैश्विक किंवा नैतिक इच्छीकोनाचे महत्त्व स्वीकारण्याच्या विरोध आहे. तरीलप्रमाणे वास्तववादी सिद्धांताची सहा मुख्य तत्वे वर्णन करून मॉर्गेन्या यांनी वास्तववादी सिद्धांताचे प्रतिपादन केले.

आंतरराष्ट्रीय राजकारणात सौध्रातिक इच्छा सता ही साध्य व साधन दोन्ही ठरते. राष्ट्रीय हित साध्य करण्यासाठी सता हे साधन ठरते. तर नेहमी सताधारी राष्ट्रिन्पामुळे राष्ट्रीय हित साध्य होते. याइच्छीने सता ही साध्यदेखील ठरते. सर्व राजकारण सगले स्थानिक असो किंवा आंतरराष्ट्रीय असो त्यात एक प्रकारच्या सतीसाठी संघर्ष असतो.

* वास्तववादाचे परिक्षण :-

मॉर्गेन्या यांनी प्रतिपादन केलेल्या वास्तववादा किंवा सतीच्या ह्छीकोनाला आंतरराष्ट्रीय राजकारणात महत्त्वाचे स्थान आहे. परंतु या सिद्धांतावर पुढीलप्रमाणे प्रखर विवेक करण्यात आली आहे.

1) संघर्ष हा आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा एक पैलू आहे. वास्तविक पाहता राज्याचे सहकार्य, परस्परावलंबित्व इ. पैलू ही महत्त्वाचे आहेत. याचा विचार मॉर्गेन्या यांनी केलेला नाही.

2) मॉर्गेन्या ससे म्हणतात, "सर्व मानसे व सर्व राज्ये यांनी सत्ता प्राप्त करावी. सत्ता प्राप्त करावी या विधानामुळे किंवा करावी या शास्त्रामुळे त्यांच्या सिद्धांताला वास्तववादी पिढीत म्हणता येणार नाही.

3) मॉर्गेन्या यांची राष्ट्रीय तिनाची कल्पना संविध्य सापून त्यांनी 18 व्या 19 व्या शतकातील आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील सिद्धांतांचा आधारवट या सिद्धांताचे प्रतिपादन करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

4) हा सिद्धांत समोसाठी संघर्षावर भर देतो. आजच्या जागतिक राजकारणातील संघर्षांचे एक कारण म्हणजे विचारधारांचा संघर्ष होय. परंतु मॉर्गेन्या यांनी या सिद्धांतानुसार विचारधारांचा विचार केलेला नाही.

5) आंतरराष्ट्रीय संबंधांचे सत्तेच्या आधारावर विश्लेषण करणे व महत्त्व प्रतिपादन करणे योग्य नाही. काही राज्ये सत्ता-संघर्षासाठी अस्तित्त्व बाहू शकतात.

उदा. स्वित्झर्लंड, भारत इ.

6) आधुनिक त्शेवकांच्या मतानुसार मॉर्गेन्या यांनी सत्तेवर अतिशयोक्त भर दिला आहे. य स्थानिक महत्त्व, शासनाचे स्वरूप, लोकांचा विश्वास व मूल्ये, राजनितीशास्त्राच्या प्रवृत्ती इ. चा विचार केलेला नाही.

7) वरीलप्रमाणे वास्तववादी सिद्धांतावर चिका करण्यात आली असली तरी या सिद्धांताचे महत्त्व कुणालाही नाकारता येणार नाही. कारण आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे योग्य निदान नैतिक सिद्धांताची विकवण देऊन होऊ शकत नाही. तर आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील घटनांचे योग्य विश्लेषण करणे आवश्यक असते. ससे प्रतिपादन वास्तववादी सिद्धांताचे अज्ञात करताना मॉर्गेन्या यांच्या सिद्धांताशिवाय वास्तवाबाबे पूर्ण अज्ञान होऊ शकत नाही. तसेच आजही समोसाठी संघर्ष चालूच आहे. आंतर-राष्ट्रीय समूहांमार्फत संघर्ष नसू शकतो नाही. म्हणूनच मॉर्गेन्या यांच्या सिद्धांताचे आजही महत्त्व आहे.

वरील सर्व बाबी लक्षात घेता असता आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या अज्ञातानुसार वास्तववादी सिद्धांताचे महत्त्व अनन्यताधारण आहे. ससे म्हणता येईल.

